

О. В. Вашуленко,
науковий співробітник
відділу початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України

Організація навчання грамоти першокласників (читання) на засадах компетентнісного підходу

Вивчення української мови в 1 класі розпочинається інтегрованим курсом «Навчання грамоти». Відповідно до навчальної програми процес навчання грамоти спрямований на формування в учнів *мовленнєвої, мовної, соціокультурної компетентностей і компетентності уміння вчитися.*

В умовах запровадження компетентнісного підходу актуалізується проблема вдосконалення уроку, підвищення його якості й ефективності. Особливо загострюється потреба в переосмисленні питань, пов'язаних із моделюванням особистісно орієнтованого уроку навчання грамоти, оскільки на сучасному етапі змінюються передусім цілі навчання, а відповідно до них – зміст і методичне забезпечення.

Для сучасного етапу модернізації і розвитку загальної середньої освіти характерним є перехід від об'єкт-суб'єктної парадигми освіти до суб'єкт-суб'єктної. Таке розуміння навчальної взаємодії (учитель-учень, учитель-учні) передбачає, що діяльність учителя й учнів будується на гуманістичних, особистісно орієнтованих засадах, виховання і навчання кожного учня здійснюється на основі розвитку його природних здібностей; забезпечує розвиток кожної дитячої особистості, формування ключових і предметних компетентностей.

Варто зазначити, що уроки навчання грамоти – це особливий тип уроків, які характеризуються певними дидактичними особливостями, зумовленими такими чинниками: особливістю контингенту учнів класу; відмінностями у рівнях підготовки дітей до школи; тривалістю уроку, який скорочено до 35 хв; необхідністю широкого використання ігрових форм навчання; обов'язковістю проведення динамічних пауз; відсутністю домашніх завдань; вербальним способом оцінювання навчальних досягнень першокласників; періодами навчання (добуквений, буквений, післябуквений); основним видом навчальної діяльності учнів на уроці; особливостями засвоєння шестирічними першокласниками навчального матеріалу.

Компетентнісно орієнтований урок має створювати умови для всебічного розвитку учнів шляхом виконання ними різноманітної практичної діяльності, яка відповідає їхнім віковим особливостям. Такий урок сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей, особистісних якостей школярів, що дає можливість ефективно діяти в різних життєвих ситуаціях. Головною метою такого уроку є формування дитячої особистості, розкриття і розвиток її природних здібностей. Завдання таких уроків – не тільки засвоєння знань, а й усвідомлення і засвоєння способів навчальної діяльності.

З огляду на зазначене, основними ознаками сучасного уроку навчання грамоти є:

- спрямованість на особистість учня (головна мета уроку – розвиток особистості учня у процесі навчання, набуття ним не тільки пізнавального, але й соціального досвіду, формування ключових і предметних компетентностей, виховання моральних якостей дитячої особистості);
- мотивація навчально-пізнавальної діяльності;
- співпраця, співтворчість учителя й учнів;
- взаєморозуміння і взаємоповага у процесі спілкування і навчально-пізнавальної діяльності;
- виховання і навчання кожного учня з урахуванням його інтересів, потреб, нахилів, здібностей;
- активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів;
- використання педагогом сучасних педагогічних технологій;
- урахування впливу предметного та інформаційного середовищ;
- оптимізація організаційних форм роботи на уроці;
- диференційований підхід;
- рефлексія;
- системний підхід до моделювання уроку, який забезпечує варіативність і гнучкість його структури.

Процес навчання грамоти проходить у три періоди (етапи): *добуквений, буквений і післябуквений*. На кожному з них реалізують специфічні завдання, застосовують різні технології, методи та форми організації навчальної діяльності учнів.

Вважаємо, що підготовчий період до вивчення букв доцільно називати добуквеним, оскільки в цей період навчання грамоти діти не вивчають букви, а лише здійснюється підготовка до їх вивчення. Крім цього, у цей період маленькі учні вже працюють з букварем, у якому подано навчальний матеріал для забезпечення добуквеного періоду.

Протягом наступного – основного періоду першокласники вивчають букви, оволодівають початковими вміннями читати за букварем тощо. Тому доцільно називати цей період буквеним.

Заключний період призначений для вдосконалення вміння читати, виконувати елементарні аналітико-синтетичні дії з одиницями різних мовних рівнів, для розвитку усного мовлення і творчих здібностей учнів, виконання завдань і вправ із читання. Зауважимо, що часто цей період навчання грамоти забезпечується не підручником «Буквар», а іншими навчальними посібниками, які готують учнів до вивчення в 2-му класі окремих курсів — української мови і літературного читання. Тому доцільно називати цей період післябуквеним.

У *добуквений період* на уроках читання реалізуються важливі навчально-виховні завдання з української мови, які мають підготовчий характер, а саме: формування загальнонавчальних умінь і навичок; розвиток усного мовлення (уміння слухати й розуміти усне мовлення, говорити); формування елементарних аналітико-синтетичних умінь у роботі над

зв'язним висловлюванням та окремими мовними одиницями – реченням, словом, звуками мовлення.

Уроки читання в добуквений період моделюються з урахуванням особливостей уваги шестирічних першокласників – учні цього віку не можуть протягом тривалого часу займатися однією справою і швидко стомлюються. З огляду на обмежені можливості дітей зосереджувати увагу на навчальних об'єктах учитель має частіше змінювати види навчальної роботи, вносити у процес виконання навчальних завдань елементи ігрової діяльності. Водночас пізнавальна діяльність учнів на кожному етапі уроку має спрямовуватися на досягнення його мети і завдань.

Зміст уроків читання в добуквений період навчання грамоти зумовлений характером поставлених навчально-виховних завдань. Незважаючи на те, що кожен урок цього періоду має свою основну тему й мету, до змісту їх вноситься кілька видів робіт, спрямованих на закріплення засвоєного учнями на попередніх уроках.

З огляду на це в добуквений період використовують уроки таких типів: урок вивчення нового навчального матеріалу; урок формування і вдосконалення вмінь і навичок; урок закріплення й застосування знань, умінь і навичок; комбінований урок, нестандартний урок.

Необхідно пам'ятати, що в добуквений період навчання грамоти, окрім освітніх завдань, перед учителем стоять не менш важливі завдання, спрямовані на забезпечення адаптації дітей до школи, шкільного колективу і ознайомлення з правилами поведінки в ньому. Саме підготовчий період забезпечує реалізацію принципу наступності: допомагає першокласнику безболісно перейти від дошкільного дитинства (ігрової діяльності) до діяльності нового виду і форми – навчальної.

Початок навчання дитини в 1-му класі – один із найскладніших і відповідальних моментів у житті дітей, як у соціально-психологічному, так і фізичному плані. Це не тільки нові умови життя та діяльності, а й нові контакти, нові стосунки, нові обов'язки. Змінюється соціальна позиція: був просто дитиною, тепер став школярем. Особливо напруженими для всіх першокласників є перші чотири тижні навчання. Це період так званої «гострої» адаптації. Психологічна напруга посилюється фізичною. Новий режим життя – режим учня – передбачає підвищену працездатність порівняно зі старшою групою дитячого садка. Деякі першокласники хворобливо реагують на ці зміни: у них порушується сон, апетит, послаблюється опір організму до хвороб. Тому, на нашу думку, з метою успішної адаптації першокласників до шкільного навчання, не варто скорочувати тривалість добуквеного періоду.

У цей період варто організувати знайомство дитини з однокласниками й іншими педагогами, зі школою, правилами поведінки на уроці й поза уроком. Також саме в цей період розпочинається формування навчально-організаційних умінь і навичок. Наприклад, навчання першокласників організовувати своє робоче місце (дістати підручник, розкласти касу букв, правильно і зручно розташувати на парті зошит та інше приладдя).

Навчання в добуквений період слід організовувати так, щоб діти сприймали його в ігровій формі, не перевтомлювалися, щоб воно не викликало негативних емоцій. У цей період учитель має можливість здійснити діагностику дошкільної мовної підготовки та розвитку усного мовлення першокласників, познайомити їх зі школою, правилами поведінки в школі тощо. Необхідно, щоб бажання, з яким першокласник йде в школу, поступово не тільки не згасало, а й міцніло. Тому однією з умов успішності навчальної роботи в цей період є зробити уроки читання і письма цікавими для маленького учня, які виховують у нього бажання вчитися, здобувати нові знання й уміння, сприяють становленню у нього пізнавального інтересу.

Протягом *буквеного періоду* на уроках читання першокласники оволодівають початковими вміннями читати за букварем. Крім цього, продовжується робота з розвитку усного мовлення.

Основним завданням уроків читання буквеного періоду є оволодіння учнями початковими вміннями читати за букварем. Крім цього, продовжується робота з розвитку усного мовлення. Завдання буквеного періоду: забезпечити загальний розвиток дитини, її емоційної і почуттєвої сфери; створити передумови для засвоєння способів позначення звуків буквами; формувати початкову навичку читання; виховувати почуття любові до рідного слова, своєї мови, культури, до рідного краю, а також – зберегти і постійно підтримувати бажання вчитися.

У буквений період навчання грамоти проводяться такі уроки читання: урок вивчення нового навчального матеріалу; урок формування і вдосконалення вмінь і навичок; урок закріплення й застосування знань, умінь і навичок; урок узагальнення і систематизації знань; урок повторення і корекції знань, умінь і навичок; комбінований урок, нестандартний урок.

Одним із пріоритетних завдань сучасної школи є створення необхідних і повноцінних умов для особистісного розвитку кожної дитини. Тому в процесі навчання грамоти важливо враховувати вміння, набуті дітьми в дошкільному віці. Адже до школи приходять діти шестирічного віку, які вже певною мірою навчені читати. Однак, якщо в міських школах кількість таких учнів переважає, то в сільських школах їх значно менше, а то й взагалі немає. Крім цього, кожна дитина має свої риси характеру, свій темперамент, рівень розвитку пізнавальних процесів (сприймання, увага, мислення, пам'ять та ін.). Відповідно учні по-різному сприймають і засвоюють навчальний матеріал. З огляду на це особливої уваги в цей період потребує *диференційований підхід* до навчання першокласників, які прийшли до школи з різним рівнем підготовки. Необхідно забезпечувати достатнє навчальне навантаження тим учням, які певною мірою вміють читати, і надавати індивідуальну допомогу менш підготовленим школярам.

Основне завдання уроків читання у *післябуквений період* – удосконалювати в першокласників навичку читання; відпрацьовувати темп і виразність читання, які безпосередньо залежать від рівня усвідомленості змісту тексту. Одночасно слід продовжувати застосування вправ на звуковий

і звуко-буквений аналіз, розширювати роботу з розвитку усного мовлення і творчих здібностей учнів.

Структура уроку післябуквеного періоду уже нагадує собою урок літературного читання, оскільки, одним із завдань цього періоду є підготовка учнів до роботи з підручником «Літературне читання».

Літературним змістом уроків читання в післябуквений період є художні твори або фрагменти їх, які доступні для сприйняття й осмислення першокласниками. Такий підхід дає можливість зберегти характер літературного читання в цілому, до мінімуму звести технічні вправи й забезпечити цілісне сприйняття твору, його виховний вплив на читача.

На цьому етапі навчання проводять уроки таких типів: урок формування і вдосконалення читацьких умінь і навичок; урок закріплення й застосування знань, умінь і навичок; урок узагальнення і систематизації знань; урок повторення і корекції знань, умінь і навичок; комбінований урок, нестандартний урок.

Першокласникам не задають домашніх завдань, а їхню навчальну діяльність оцінюють вербально. Тому в період навчання грамоти не проводять спеціальних уроків перевірного типу. Виявлення рівня знань, перевірку їх здійснюють у процесі роботи на кожному уроці.

Важливим завданням читання в 1 класі є пробудження у школярів інтересу до дитячої книжки, формування початкових умінь самостійно працювати з нею. Уроки читання є основною формою підготовки молодших школярів до самостійної читацької діяльності.

Самостійна читацька діяльність молодших школярів спрямована на здійснення свідомого вибору книжки, читання її, міркування над прочитаним, формулювання відповідних висновків з огляду на прочитане. Така діяльність є результатом системи знань, умінь і способів діяльності, здобутих у процесі навчання на *уроках роботи з дитячою книжкою*.

Метою уроків роботи з дитячою книжкою є: ознайомлення учнів із широким та доступним колом дитячого читання; формування в них інтересу до читацької діяльності, спеціальних умінь самостійно і продуктивно працювати з дитячою книжкою, орієнтуватися у світі книжок і вибирати їх для задоволення своїх пізнавальних потреб чи літературних уподобань, інтересів; накопичення досвіду спілкування з дорослими та ровесниками на основі прочитаного, ознайомлення з різними формами проведення цікавого й змістовного дозвілля з книжкою.

Типи і структура уроків роботи з дитячою книжкою залежать від змісту літературного твору та мети його опрацювання. Під час уроку важливо максимально реалізувати пізнавальні, виховні і розвивальні можливості художнього твору. На основі цього визначаються завдання уроку.

Методика уроку зумовлена основними завданнями і метою навчання, які залежать від ступеня оволодіння учнями технікою читання, умінням слухати, сприймати і відтворювати твір у своїй уяві. Тому методика уроку роботи з дитячою книжкою для шестирічного читача має свою специфіку, яка вирізняється: структурою уроку; кількістю відведеного часу (10-20

хвилин один раз на два тижні); складністю навчального матеріалу; обсягом і змістом читацької діяльності.

Урок роботи з дитячою книжкою в 1 класі інтегрує два основні напрями: організацію слухання-розуміння учнями твору, що його читає вчитель, і безпосередню роботу з дитячою книжкою (читання-розглядання).

У добуковений і буквений періоди, коли учні ще недостатньо опанували грамоту, вони з допомогою педагога вчаться сприймати текст на слух, тобто слухати-розуміти читання дорослого, а потім співвідносити прослухане з позатекстовою інформацією – окремими написами на обкладинці і форзацах книжки (прочитує вчитель) та ілюстраціями.

Поступово вчитель залучає школярів до самостійного прочитування знайомих складів, слів на обкладинці книжки, а пізніше – у кінці буквеного та післябуквеного періоду – до самостійного читання.

Робота за зазначеними вище напрямками передбачає оволодіння першокласниками знаннями, уміннями, способами діяльності, які забезпечать взаємодію читача (слухача) з книжкою і текстом.

Крім того, учитель ознайомлює першокласників із поняттями *бібліотека*, *бібліотекар*, із видами бібліотечно-бібліографічної допомоги (книжковою виставкою, тематичною полицею), з основними санітарно-гігієнічними вимогами до читання, з правилами збереження книжки, правилами поведінки в бібліотеці, читальній залі.

Така цілісність системної підготовки учнів-читачів у період навчання грамоти досягається за допомогою таких типів уроків: комбінований урок; урок роботи з дитячою книжкою; бібліотечний урок.

Комбінований урок складається з двох основних частин, кожна з яких має свої завдання і свій навчальний матеріал.

Перша частина уроку – це аналітико-синтетична робота першокласників із буквами, складами, словами, тобто відпрацювання навички читання на матеріалі Букваря (орієнтовно 10-15 хвилин).

Друга частина – це робота з дитячою книжкою. Навчальний матеріал – кожного разу нова доступна дитяча книжка (орієнтовно – до 20 хвилин один раз на 2 тижні). Якщо учні класу мають достатній рівень розвитку навички читання, учитель може проводити заняття з дитячою книжкою протягом усього уроку.

У цій частині уроку виділяються такі основні компоненти:

– підготовка дітей до сприймання твору, що дасть можливість активізувати в пам'яті першокласників набуті знання чи сформувати в них реальні уявлення про основні художні образи, предмети, про які йтиметься у змісті твору;

– загальне ознайомлення з книжкою чи твором під керівництвом учителя: доцільно продемонструвати її, обговорити назву, прочитати прізвище автора, а потім дати учням самостійно розглянути (вона має знаходитися на кожній парті);

– виразне читання вчителем обраного твору; перед читанням він дає завдання – на що звернути увагу під час слухання;

– колективне обговорення, відтворення прослуханого твору (бесіда за прочитаним, роздуми учнів);

– повторний розгляд книжки, у якій уміщено твір, з метою співвіднесення його змісту з ілюстраціями, написами на обкладинці, щоб наочно переконатися, що це саме той твір, який щойно прочитав учитель; обмін враженнями про розглянуту книжку;

– повторне читання (перед повторним читанням необхідна цільова настанова на слухання, тобто вчитель ставить конкретне запитання, на яке учні повинні будуть відповісти. Якщо перше читання містить тільки емоції, то повторне передбачає аналіз почутого);

– рекомендації щодо можливої самостійної діяльності учнів з дитячими книжками, які є в класі чи вдома, у позаурочний час.

Ураховуючи рівень розвитку в учнів навички читання, інших видів мовленнєвої діяльності, читацьких потреб, учитель може відводити на роботу з дитячою книжкою в букварний період не 20 хв., а до 35 хв., тобто цілий урок, що дає можливість протягом уроку збільшити в часі тривалість розглядання книжки, ширше організувати інсценізацію, ілюстрування, проведення літературних ігор тощо.

У період навчання грамоти педагог планує окремо заняття, які проводяться в шкільній (районній, міській дитячій) бібліотеці. Їхньою метою є ознайомлення першокласників із бібліотекою, читальною залом, книжковою виставкою, тематичною полицею; розширення уявлень учнів про багатство і розмаїтість книжкового світу. Під час таких занять школярі удосконалюють уміння читання-розглядання книжок (самостійно виділяти написи, розглядати ілюстрації на обкладинках та всередині знайомих і незнайомих книжок, співвідносити їх зі змістом твору тощо).

З метою стимулювання пізнавальної активності першокласників, мотивації їх до навчальної діяльності, формування вмінь вирішувати нестандартні завдання, творчо використовувати знання, уміння і способи діяльності вчитель широко застосовує нестандартні уроки читання: урок-гра, урок-казка, урок-спектакль, урок-інсценізація, урок-конкурс, урок-подорож, урок-проект, урок-змагання, урок-презентація портфолію, урок-презентація проекту, урок-дослідження, інтегрований урок, урок розвитку творчих здібностей тощо. На таких уроках учитель має можливість пропонувати учням широку палітру завдань в ігровій формі, на що орієнтує сучасна програма.

Кожен вид нестандартного уроку вирішує певні дидактичні задачі. Підготовка і проведення такого уроку складається з таких частин: задум; організація; проведення; аналіз.

У процесі реалізації визначених програмою дидактичних завдань кожного періоду навчання грамоти належну увагу слід приділяти формуванню в першокласників предметних компетентностей.

Формування *мовленнєвої компетентності* першокласників на уроках читання в період навчання грамоти передбачає розвиток таких видів мовленнєвої діяльності: *слухання, говоріння і читання*.

Розвиток умінь сприймати на слух і правильно розуміти усне мовлення (аудіативних умінь) – є передумовою формування навичок говоріння, читання і письма. З цією метою на кожному уроці навчання грамоти необхідно розвивати в першокласників увагу, здатність зосереджено слухати, розуміти, запам'ятовувати почуте.

Відомо, що вміння слухати є основою, на якій формується уміння говорити. З метою формування комунікативного мовлення першокласників на уроках читання в період навчання грамоти необхідно розвивати вміння будувати діалог і невеликі монологічні усні зв'язні висловлювання.

Важливим завданням уроків навчання грамоти є формування в учнів уміння читати і розуміти прочитане.

Формування *мовної компетентності* першокласників на уроках читання в період навчання грамоти передбачає засвоєння таких мовних одиниць, як звуки, букви, склади, слова, речення, текст; здатність виділяти ці одиниці в мовленні, оперувати ними під час усного мовлення, читання і письма.

У процесі формування *соціокультурної компетентності* на уроках читання в період навчання грамоти необхідно приділяти увагу загальнокультурному розвитку учнів, патріотичному, моральному та естетичному вихованню першокласників, використовуючи зміст малюнків, речень і текстів, які опрацьовуються на уроках, доступні для дітей життєві ситуації.

Компетентність уміння вчитися передбачає формування в першокласників загальнонавчальних умінь і навичок. Зокрема, навчально-організаційних: уміння уважно слухати вчителя й виконувати те, про що він говорить, правильно сидіти за партою і тримати ручку під час письма, розташовувати на парті підручник, зошит та інше навчальне приладдя, знаходити в підручнику потрібну сторінку, орієнтуватися на сторінці підручника і зошита тощо. Не менш важливо сформувати здатність виконувати мисленнєві операції: виокремлювати в мовному потоці певні мовні одиниці, виділяти характерні для них ознаки, порівнювати предмети й мовні одиниці (знаходити однакові, схожі й різні ознаки), знаходити «зайвий» у групі об'єктів, об'єднаних за певною ознакою, робити за допомогою вчителя висновки на основі спостережень і т. ін. Оволодіння зазначеними загально навчальними уміннями й навичками – одна з умов успішної навчальної діяльності школярів.

Робота з формування і розвитку зазначених компетентностей має бути неперервною, поетапною з урахуванням принципу наступності й перспективності.

Вашуленко О. Організація навчання грамоти першокласників (читання) на засадах компетентнісного підходу / О. В. Вашуленко // Початкова освіта: портрет випускника початкової школи, розроблений відповідно до структури освітніх результатів на компетентнісній основі; методичні рекомендації МОН України щодо організації

навчально-виховного процесу в 2017/2018 навчальному році; методичні коментарі провідних науковців щодо впровадження ідей Нової української школи; оновлені на компетентнісній основі критерії оцінювання. – К. : УОВЦ «Оріон», 2017. – С. 21-28.